

WPŁYW WULGATY NA KSZTAŁT STAROCHORWACKIEGO EWANGELIARZA Z OMIŠLJA

Leszek MOSZYŃSKI, Gdańsk

W wydany przed 10 laty studium o Ewangeliarzu z Omišlja zwrócił J. Vrana¹ uwagę na rozległość problematyki związanej z historią starochorwackiego tekstu ewangelijnego. Doszedł wówczas do słusznego chyba wniosku, że u jego podstaw leży przekład cyrylometodejski, który wprost z Moraw lub Panonii przedostał się do Chorwacji² i zaczął tu żyć już własnym, niezależnym życiem.

Znaczy to, że prototyp tekstu chorwackiego wolny był od tych wszystkich naleciałości, które przenikały do scs. przekładu podczas wielokrotnego kopiowania i poprawiania w skryptoriach serbskich, macedońskich i bułgarskich. Jak wyglądał taki »czysty« przekład Braci Soluńskich, oczywiście nie wiemy, bo nie zachował się żaden, nawet mocno zdefektowany egzemplarz. Dlatego dla uzyskania możliwie pewnych wyników porównywał Vrana tekst z Omišlja z wieloma innymi scs. tetrami i aprakosami.

Na kształt starochorwackiego tekstu ewangelijnego wpływał cały szereg czynników, które znacznie łatwiej nazwać niż przeanalizować.

Przyjąć trzeba, że tekst, który może jeszcze za życia Apostołów Słowiańszczyzny dotarł do Chorwacji, nie był idealną kopią tekstu cyrylometodejskiego. Nie ma dwóch scs. rękopisów identycznych; każdy kopista wprowadzał mniej lub bardziej świadomie jakieś zmiany, a i sam przekład pierwotny w wyniku dwuetapowego procesu tłumaczeniowego (Soluń – Morawy) też był w jakimś stopniu wewnętrznie zróżnicowany.

Losy chorwackiego głągolskiego tekstu ewangelijnego były jednak bardziej złożone, niż tekstów cyrylskich Kościoła Wschodniego. W obu wypadkach kopiści narażeni byli na napór własnego systemu językowego. Wprawdzie znacznie mniej-

¹J. Vrana, *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*. Beograd 1975.

²J. Vrana, *op. cit.*, 63.

sze było w Chorwacji niebezpieczeństwo krzyżowania się różnych redakcji, ale i tu docierały rękopisy nie tylko z głągolskiej jeszcze przez XII wiek Macedonii, ale i z cyrylskiej Serbii a nawet z Bułgarii. Zdecydowanie inaczej natomiast przedstawiał się problem rewizji cyrylometodejskiego przekładu, jego naginanie do takiego czy innego wariantu tekstu podstawowego. Dla rękopisów cyrylskich w grę wchodziły tylko warianty greckie. Wprowadzone w ten sposób zmiany mogły wtórnie przeniknąć i do Chorwacji, ale tu punktem odniesienia musiał być przecież wyłącznie tekst łaciński.

O ile w okresie morawsko-panońskim wpływ ten był stosunkowo niewielki, o tyle teraz miał on istotne znaczenie dla kształtowania się głągolskochorwackiej wersji słowiańskiej Ewangelii. Niemało miejsca poświęcił temu zagadnieniu J. Vrana. Analizował on zmiany językowe wprowadzone do cyrylometodejskiego przekładu pod wpływem konstrukcji łacińskich.

Ważnym zadaniem, jakie stanęło przed duchownymi chorwackimi, było dopasowanie scs. aprakosu do potrzeb Kościoła Zachodniego. W Kościele Wschodnim zakres krótkiego i pełnego aprakosu ugruntowany tradycją cyrylometodejską zmieniał się bardzo nieznacznie.³ Kościół chorwacki, który przyjął za podstawę cyrylometodejski przekład Ewangelii z oryginału greckiego, przyjął jednak zachodni układ zarówno roku kościelnego jak i wyboru perykop.⁴ Chorwacki głągolski ewangeliarz musiał więc być gruntownie przerobiony. Kto i kiedy to zrobił nie wiemy. Ale słuszność ma Vrana, gdy twierdzi, że wiązać się to musiało ze wzmożoną łatinizacją samego tekstu ewangelijnego.⁵

Łatinizacja ta miała dwojaki charakter. W wielu wypadkach prowadziło to jedynie do praktycznie niezauważalnej zmiany konstrukcji gramatycznej, nie mającej wpływu na wartość treściową zdania. Np. nie ma istotnego znaczenia dla przekazu

³Por. pr. Л. П. Жуковская, *Типология рукописей древнерусского полного апракоса XI-XIV вв. в связи с лингвистическим изучением их*, [w:] *Памятники древнерусской письменности, язык и текстология*, Москва 1968, 199-332.

⁴Na pewne problemy z tym związane zwracałem już uwagę w artykułach: *Zografskie i Marijańskie tetraewangelia jako księgi liturgiczne, część I: Etap glagolski*, Polata Knigopisnaja, Nijmegen, december 1985, 76-99; *Die Tetraevangelien des Codex Zographensis und Codex Marianus als Liturgische Bücher, Teil 2: Die kyrillische Etappe*. Byzantinoslavica XLVI (1), Praha 1985, 78-88; *Старосрпски и старохрватски јеванђелистар као одраз две различите традиције средњовековног хришћанства балканских Словена*. Научни састанак слависта у Вукове дане 14, Београд 1985, 31-37.

⁵J. Vrana, *op. cit.*, 50.

ewangelijnego zamiana relacji: ὁ Πιλάτος προσεφώνησεν – *Pilatus vnzglasi* Z M⁶ na *Pilatus locutus est – pilat glagola* O Łk XXIII 20, bo chociaż odcień semantyczny gr. προσφωνέω i łac. loquor jest inny, to jednak wyrazy te, jako verba dicendi, należą do tej samej grupy semantycznej. Jeszcze wyraźniej widać to w wypadkach takich jak zastąpienie relacji: λέγει τῷ Ἰησοῦ – *g(lago)la Is(uso)vi* Z M A S przez *dixit ad Iesum – glagola kь Isusu* O Jn XIX 9, gdzie nawet doszukiwanie się zależności od tekstu greckiego czy łacińskiego jest raczej spekulacją niż konstatacją. Niewątpliwie liczny zbiór tego typu wariantów jest wymowny, ale najwyraźniejszym dowodem latynizacji są wypadki, gdy ewangeliarz chorwacki idzie w ślad za Wulgatą w zakresie różnic nie gramatyczno-składniowych, lecz słownikowych, frazeologicznych i tekstowych.

Trafiają się też osobliwe pomyłki. Np. Łk XV 8 teksty grecki i łaciński są w pełni adekwatne: οὐχί ... σαροῖ τὴν οἰκίαν i *nonne ... everrit domum* znaczy to samo: 'czyż ... nie wymiata domu' (por też Sl. j. stsl. III 151). Duchowny chorwacki porównujący przekład cyrylometodejski z Wulgatą przeczytał jednak zamiast *everrit – evertit* (w średniowiecznych rękopisach łacińskich łatwo pomylić litery r – t), usunął więc pierwotne *pometetъ* Z M zastępując je chorwackim odpowiednikiem łac. *evertit: izvraštaet*. Osobliwość ta nieznaną tekstom cyrylskim (np. V D B Ms mają tu pierwotne *pometetъ*) utrwalona została w ewangeliarzu chorwackim, bo powtarza ją pierwszy drukowany mszał chorwacki z r. 1483:⁷ *ne vžizaet li s(vě)t(i)lnika i vzvrštaetъ v domu i ištetъ* (204a).

Drugi ciekawy przypadek mamy w Łk XIX 44. Z M oddaje gr. ἐδαφιοῦσίν σε przez *razbijotъ te* (por. Sl. j. stsl. III 555). Wulgata ma tu *ad terram prosternent te*, co zostało przetłumaczone w O przez *na zemli prostrut te*. Pisarz chorwacki nie usunął jednak wyrazu pierwotnego, mamy więc tekst kontaminowany: *razbijut te na zemli prostrut te*. Taki kontaminowany ale nieco uproszczony wariant powtarza się w mszale z r. 1483: *razbijutъ te na zemli* (211a). Tymczasem teksty cyrylskie, jak np. V B Ms zachowują wersję cyrylometodejską.

A oto przykład niezrozumienia tekstu łacińskiego: Łk XXIII 50 βουλευτῆς ὑπάρχων – *světnikъ sy* Z M V D B Ms chorwacki ewangeliarz zastąpił odpowiednikiem łacińskiego *qui erat decurio*, ale rzeczownik *decurio* zinterpretował jako po-

⁶ Stosuję następujące skróty cytowanych tu tekstów: Z – Kodeks Zografski, M – Kodeks Marianiński, A – Kodeks Assemaniego, S – Księga Sawy, V – Ewangeliarz Vukana, D – Ewangeliarz Dobromira, J – Ewangeliarz Popa Jowana, B – Ewangeliarz Banaski, Ms – Ewangeliarz Mścisława Wielkiego, O – Ewangeliarz z Omišlja, Mis. – Mszał z r. 1483. Te dwa przykłady podaje Vrana, 55.

⁷ *Misal po zakonu rimskoga dvora*. Prvotisak: godine 1483. Pretisak: Zagreb 1971. Po skrócie Mis. podaję stronę i szpaltę edycji z r. 1971.

łączenia przyinka *de* z abl.: *iže bē ot kuriē* O. Usiłował to poprawić wydawca mszału z r. 1483, ale i on dobrał nienajlepszy odpowiednik semantyczny: *iže bē desetnikъ* (131b).

Poniżej przytaczam wybór miejsc, w których pod wpływem Wulgaty pierwotny cyrylometodejski przekład Ewangelii uległ na gruncie chorwackim wyraźnym zmianom. Wybór ten stanowić będzie podstawę wniosków końcowych.

Mt II 7: *ἠκρίβωσεν* – *ispyta* A S B Ms; diligenter didicit – *priležně ispita* O, *priležno ispita* Mis. 23b. Mt IX 20: *γυνή αιμορροῦσα* – *žena krvotočiva* M A S V B Ms; mulier, quae sanguinis fluxum patiebatur – *žena eže trpě krvi tečenje* O, *žena eže trpě tečenje krve* Mis. 235a. Mt IX 22: *σέσωκέν σε* – *s(ə)p(as)e tē* Z M A S V B Ms; te salvam fecit – *spasenu te stvori* O, *sp(a)s(e)nu te stvori* Mis. 235a. Mt XV 22: *δαμονίζεται* – *bēsnuetъ sę* Z M B Ms, *bēsitъ sę* S V; a daemonio vexatur – *otъ dēmuna mučit se* O, *ot bēsa zlē straetъ* Mis. 51a. Mt XVIII 23: *συνάραι λόγον* – *sъtęzati sę o slovesi* M Z^b A V B, *sъvēštati slovo* S, *sъvъprašati o slovesi* Ms; rationem ponere – *položiti račun* O, *položiti računъ* Mis. 232a. Mt XVIII 24: *συνάρεω* – *sъtęzati sę o slovesi* M Z^b A, *stęzati sę* B, *sъricati slovo* S, *vъprašati se o slovesi* V, *sъvъprašati sę* Ms; rationem ponere – *polagati račun* O, *polagati računъ* Mis. 232a. Mt XX 1: *οικοδοεσότη* – *domovitu* M Z^b A S V B Ms; patrifamilias – *otъcu čeladi* O, *ocu čel(a)di* Mis. 31a. Mt XXI 33: *οικοδοεσότης* – *domovitъ* M Z^b A V B Ms, *bogatъ* S; paterfamilias – *otъc obitěli* O, *otъc čel(a)di* Mis. 63b. Mt XXI 45: *οὐ ἀρχιερεῖς* – *arhierei* M Z^b V B, *starěišiny žъvčъsky* Ms; principes sacerdotum – *knezi ot knižnik* O, *knezi erěici* Mis. 64b. Mt XXIV 45: *ἐπὶ τῆς οικετίας* – *nadъ domotъ* Z M A S V B Ms; super familiam – *nad čeladiju* O, *nad čeladiju* Mis. 385b. Mt XXV 19: *συνάρει λόγον* – *sъtęza sę o slovesi* Z M A S V B, *vъzvēšta slovo* // *sъvēšta slovo* Ms; posuit rationem – *položiti račun* O, *položiti račun’* Mis. 386a. Mt XXVI 47: *ὄχλος ... ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων* – *narodъ mnogъ ... otъ arhierei* Z M A S V B Ms; cum eo turba ... missi a principibus sacerdotum – *narod mnogъ ... poslani ot arhierěi* O, *narodъ mnogъ ... poslani ot arhierei* Mis. 114a. Mt XXVII 5: *ἀπήγατο* – *vъzvēsi sę* Z M B, *udavi sę* A S V Ms; laqueo se suspendit – *sětiju se oběsi* O, *sětiju se obisi* Mis. 115b. Mt XXVII 8: *ἐκλήθη ὁ ἀγρός ἐκείνος Ἄγρός αἵματος* – *nareče sę selo to selo krve* Z M A S V B Ms; vocatus est ager ille Haceldama, hoc est ager sanguinis – *nareče se selo to akel'demak eže est rekomoe selo krvi* O, *nareče se niva ta Akeldemakъ eže e(st) niva kr’vi* Mis. 115b. Mt XXVII 33: *Κρανίου τόπος* – *kranievo męsto* Z M A S V B, *lъbъnoje męsto* Ms; Calvariae locus – *kalvarievo męsto* O, *kalvarie męsto* Mis. 116b. Mt XXVII 57: *ἐμαθήτευσεν* – *uči sę* Z M A V Ms, *bē učilъ sę* B; discipulus erat – *bē učenik* O, *bē taino uč(e)nikъ* Mis. 117b.

Mr VI 52: ἦν ... ἡ καρδία πεπωρωμένη – *bě srědъce ... okameňeno* Z M D B V Ms; erat ... cor ... obcaecatum – *bě ... srědъce ... oslěpleno* O, *běše bo srce iňb oslěpelo* Mis. 43a. Mr XIII 34: ἀπόδημος – *ohodę* Z M V D B Ms; peregre profectus – *otъhodei daleko* O, *othode* Mis. 386b. Mr XIV 45: λέγει [var. χαίρει] ῥαββί – *g(lago)la rabbi rabbi* Z, *g(lago)la ravvi ravvi* M V D B, *g(lago)la jemu radui sę ravvi* Ms; ait: Ave Rabbi – *glagole zdrav učiteľju* O, *g(lago)le zdrav' učitelju* Mis. 122a. Mr XV 18: χαίρει – *radui sę* Z M A S V D B Ms; ave – *zdrav* O, *zdravъ* Mis. 124a.

Łk II 9: δόξα Κυρίου – *slava g(ospodъ)ně* Z M A S D B Ms; claritas Dei – *slava božiě* O, *s(vě)ť b(o)ži* Mis. 12b. Łk VII 50: σέσωκέν σε – *sъpase tę* Z M A S V D B Ms; te salvam fecit – *spasenu te stvori* O, *te sp(a)se* Mis. 102b. Łk VIII 14: οὐ τελεσφοροῦσω – *ne do vrěha ploda tvořęť* Z M A V D B Ms, *ne do konьča (dokonьča ?) ploda tvořęť* S; non referunt fructum – *ne prinoset ploda* O, *ne prinosetъ ploda* Mis. 34a. Łk X 25: κληρονομήσω – *naslěduję* Z A B, *naslěďstvuję* M S D, *pričašťu* Ms V; possidebo – *primu* O, *primu* Mis. 214b. Łk X 35: καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον – *i na utrě* Z A S V Ms; *i na utrni* M D, *vъ utrěi* B; et altera die – *v drugi že đn* O, *v drugi že d(b)nъ* Mis. 215a. Łk XI 8: początku zdania: Et si ille perseveraverit pulsans brak w grece oraz w Z M S V D B Ms; teksty głagolskie: *on že ašte přebudet tlki* O, *on že ašte přebudet' tlki* Mis. 183b. Łk XII 3: ἀκουσθήσεται – *uslyšitъ sę* Z M A V D B Ms; dicentur – *rečet se* O, *r(e)čet se* Mis. 378a. Łk XIII 7: πρὸς τὸν ἀμπελουργόν – *kъ vinarevi* Z M D B, *kъ vinogradrevi (!)* V, *k koračъtě* Ms; ad cultorem vineae – *k dělateľju vinograda* O, *k dělateľem' vinograda* Mis. 224b. Łk XVII 15: ἰάθη – *icělě* Z M A, *iscělě* V D B Ms; mundatus est – *očisti se* O, *očisti se* Mis. 216a. Łk XVII 19: σέσωκέν σε – *s(ъ)р(as)e tę* Z M A S V D B Ms; te salvum fecit – *spasena te stvori* O, *sp(a)s(e)na te stvori* Mis. 216b i podobnie Łk XVIII 42. Łk XIX 4: ἐπὶ συκομορέαν – *na sikomariję* Z M A D, *na sohomoreję* V, *na jagodičinq* B Ms; in arborem sycomorum – *na drěvo sukomor'noe* O, *na drěvo sukomornoe* Mis. 271b. Łk XXI 30: προβάλωσω – *prošibajęť sę* Z M D Ms, *prozebnuť* V; producant ... ex se fructum – *izvodet is' sebe plod* O, *izvodetъ iz sebe plodi* Mis. 2a. Łk XXII 40: γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου – *byvъše že na městě* Z V Ms, *byvъ že na městě* M D, *sqštimъ že na městě* B; cum pervenisset ad locum – *i prišъd na město* O, *i prišadъ na mesto* Mis. 128b. Łk XXIII 38: ἐλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς – *elinъskami i rimъskami* Z M A S V D B Ms; graecis et latinis – *grěčskimi i latin'ski* O, *grčkimi i latinskimi* Mis. 131a.

Jn I 30: γέγονεν – *bystъ* Z M A S D B Ms; factus est – *stvoren est* O, *stvoren' e(s)t* Mis. 26a. Jn II 10: τὸν ἐλάσω – *tačae* Z M A V, *zъloe* D, *hužďše* B, *hužďee* Ms; id quod deterius est – *to eže hužďše est* O, *to eže huiše e(s)t* Mis. 27a.

Jn IV 47: ἡμελλεν γὰρ ἀποθνήσκειν – *bě bo umiraje* Z M A B, *hotě bo umrěti* V D, *hotěaše bo umrěti* Ms; incipiebat enim mori – *načenaše bo umrěti* O, *načenaše bo umrěti* Mis. 231a. Jn V 14: μηκέτι ἀμάρτανε – *kž tomu ne sžgrěšai* Z M A V D B Ms; iam noli peccare – *juže ne brězi sžgrěšiti* O, *juže ne mozi sžgrěšiti* Mis. 52b; podobnie Jn VIII 11 Z M D B Ms; także O, ale *juže ne sžgrěši* Mis. 81b. Jn VII 35: τῶν Ἑλλήνων – *elinžsko* M D B, τοὺς Ἑλληνας – *eliny* Z M D B; gentium – *žzik* O, *žziki* Mis. 97a-b, gentes – *žziki* O, *narodi* Mis. 97b. Jn XII 12: εἰς τὴν ἑορτὴν – *vž prazdžnikž* Z M A S V D B Ms; ad diem festum – *k džnevi prazdžniku* O, *kž dnevi prazdžniku* Mis. 104b; podobnie Jn XII 20: ἐν τῇ ἑορτῇ – *vž prazdžnikž* Z M A V D B Ms; in die festo – *v' džn* O, *v d(ž)ny* Mis. 105a; także Jn XIII 1: πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς – *prěžde že prazdžnika* Z M S V D B; ante diem festum – *prěžde džne prazdžnika* O, *prěde d'ne prazdžnika* Mis. 133a. Jn XII 13: τὰ βαῖα τῶν φοινίκων – *vai otž finikž* Z i podobnie ale z podstawą *věie* M, *vaia* A, *vaiě* D, *vaię* S, *větvie* V Ms; *věije finikovo* B; ramos palmarum – *větvie otž palam* O, *větvie ot palam* Mis. 104b.

Ten stan rzeczy pozwala przyjąć, że tam, gdzie tekst chorwacki odbiega od wzoru cyrylometodejskiego ale zgodny jest zarówno z jakimś innym wariantem greckim jak i z Wulgatą, podstawę rewizji stanowiła Wulgata. Oto parę przykładów:

Mt XI 2: πέψας διὰ (var. δύο) τῶν μαθητῶν αὐτοῦ – *poszlanž učenyky svoimi* Z M A B, *poszla // pusti dva otž učenykž svoihž* Ms V; mittens duos de discipulis suis – *poslan dva otž učenyk svojih* O, *posla k n(e)mu dva ot uč(e)nik' svojih'* Mis. 3a. Mt XXVII 35: fragment: ut impleretur ..., gr. var. ἕνα πληρώσθη... pominięty w Z M A S V B Ms, ale w O *da sbudet se ...*, w Mis. 116b. *da isplnit se*. Mr XIV 20: ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ (var. + τὴν χεῖρα) εἰς τὸ τρύβλιον – *otocži sž mžnoju vž solilo* Z M V D B Ms; qui intingit mecum manum in catino – *iže otocži sž mžnoju ruku v solilo* O, *otoczei sa mžnoju v žymurь rukoju* Mis. 121a. Łk XVI 21: po zdaniu: ἀπὸ τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου w niektórych tekstach wariantowych następują słowa: καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ nie przetłumaczone w zabytkach kanonu i późniejszych cyrylskich Z M A V D Ms; Wulg. de micis, quae cadebant de mensa divitis, et nemo illi dabat – *i niktože ne dajęše emu* O, *i niktože ne daěše emu* Mis. 61b. Łk XIX 26: δοθήσεται (var. + καὶ περισσευθήσεται) – *dadęž* Z M A D, *dastž sę* V B Ms; dabitur et abundabit – *dast se i izbudet* O, *dast se i izbudetž* Mis. 387b.

Spróbujmy spojrzeć teraz generalnie na czynniki, które wpływały na kształt tekstu ewangelijnego chorwackich głągolaszy.

1. Kroatyzacja. Tak jak i na innych terenach słowiańskich przenikają do tekstu elementy języka żywego. Kroatyzacja języka, którą tak szczegółowo ukazał w cytowanej pracy J. Vrana, odbywała się najczęściej spontanicznie, niezależnie od czynników kościelnych. Była to kroatyzacja fonetyki, gramatyki i leksyki. Do tej ostatniej należy cytowany już *računъ* (Skok III 93), dorzucić tu można jeszcze np. *kralic* za *ὁ βασιλικός* – *regulus* Jn IV 46, 49 (Skok II 48), w tekstach kanonu i cyrylskich *cěsařъ mužъ* Z M A V D B Ms (tu 49 *cěsařevъ mužъ*), ale Misal z r. 1483 ma tu *čěsařъ* 231a. Także *trsv* (Skok III 509) za *ἡ ἀμπειλος* – *vitis* Jn XV 1, 4, 5 O i Mis. 359a-b wobec *loza* Z M A S, *vinogradъ* D B, *loza* // *vinogradъ* V Ms. Dalej *gripъ* Mt XIII 47 za *ἡ σαγήνη* – *sagena* (Skok I 616) ale tylko w O; Mis. 392b zachowuje cyrylometodejski *nevodъ* (Z M A S V B, *mržza* // *nevodъ* Ms); też *kaštel* za *ἡ κώμη* – *castellum* Łk X 38 zarówno w O jak i Mis. 331b (Skok II 58), podczas gdy Z M A S V D B Ms mają tu *vъsv*. Tu może trzeba zaliczyć *kļjuse* (Skok III 106) O Mis. 215a Łk X 34 za *τὸ κτήνος* – *iumentum*, bo Z M A V D B Ms mają tu *skotъ*, a może i *petakъ* O Mis. 124b Mr XV 42 za *ἡ παρασκευή* – *parasceve*, choć obok *paraskēvъgii* Z M mamy też *přetъkъ* D B.

Bliższą wskazówkę, która może ułatwić odpowiedź na pytanie, gdzie kroatyzowany był scs. tekst Ewangelii, stanowić może nazwa koguta (*ὁ ἀλέκτωρ* – *gallus*). Przyjmuje się,⁸ że w pierwotnym przekładzie Cyryla i Metodego występował tylko *kurъ*. Jest on powszechny w Kodeksie Zografskim, w którym także *ἡ ἀλεκτοροφωνία* (w tekście *gen. temporis ἀλεκτοροφωνίας* – łac. *abl. temporis galli cantu*) addane jest przez *vъ kuroglašenje* Mr XIII 35. *Kurъ* występuje też w obu aprakosach (A S),⁹ a spośród innych uwzględnionych tu tekstów powszechny jest w Ms, też *vъ kury pojušta*. Natomiast w Kodeksie Mariana zastąpiony jest konsekwentnie przez wyraz lokalny *kokotъ* i *vъ kokotoglašenje*. Już Jagić¹⁰ przywiązywał do tego faktu duże znaczenie i wiązał M (co potem usiłował zneutralizować A. S. Lwów¹¹) z podłożem językowym serbo-chorwackim. W uwzględnionych w tych rozważaniach rękopisach cyrylskich powstałych na gruncie serbskim, macedońskim i bułgarskim występują wahania:

⁸ Por. np. A. C. ЛЬВОВ, *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*. Москва 1966, 150–153.

⁹ Zawierają one tylko wersety Mt XXVI 34, 74, 75 i Jn XIII 38, XVIII 27.

¹⁰ V. Jagić, *Quattuor Evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus*. Berolini-Sanktpeterburg 1883, 468; tenże, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin 1913, 355.

¹¹ A. C. ЛЬВОВ, *loc. cit.*; por. też Skok II 121; M. Hraste, P. Šimunović, *Čakavisch-deutsches Lexicon* I 427. Köln-Wien 1979; F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, II 340, Kraków 1964.

Werset	Vuk.	Jov.	Dobr.	Ban.
Mt XXVI 34	<i>pětelb</i>	<i>kurę</i>	—	<i>pětelb</i>
	<i>pětelb // kurb</i>	<i>alehtorb // kurę</i>	—	<i>pětelb</i>
	<i>pětelb // kurb</i>	<i>alehtorb</i>	—	<i>pětelb</i>
Mr XIV 30	<i>pětelb</i>	—	<i>pětelb</i>	<i>kokotb</i>
	<i>pětelb</i>	—	<i>pětelb</i>	<i>kokotb</i>
	<i>pětelb</i>	—	<i>pětelb</i>	<i>kokotb</i>
	<i>pětelb</i>	—	<i>pětelb</i>	<i>kokotb</i>
Łk XXII 34	<i>pětelb</i>	—	<i>kurb</i>	<i>pětelb</i>
	<i>pětelb</i>	—	<i>kurb</i>	<i>pětelb</i>
	<i>pětelb</i>	—	<i>kurb</i>	<i>pětelb</i>
Jn XIII XVIII 38	<i>pětelb</i>	<i>kurę</i>	<i>pětelb</i>	<i>pětelb</i>
	<i>kurb</i>	<i>kurę</i>	<i>pětelb</i>	<i>pětelb</i>

A także Mr XIII 35: *vb kuroglašenije V, vb kurbi glašeniē D, vb pětloglašenije B.*

Oba przebadane ewangeliarze starochorwackie mają konsekwentnie wprowadzony wyraz *petehb*, a także *o pětēsē pojuštem O, o petesi pojuštem'* Mis. 386b. Skok II 672 wiąże formację *petēh* z czakawskimi dialektami Istrii.

Wydaje się, że obok kroatyzacji spontanicznej była także planowa, kontrolowana przez Kościół. Do przyjęcia takiego wniosku upoważnia fakt konsekwentnego zastępowania zarówno w Ewangeliarzu z Omišlja jak i w Mszałe z r. 1483 pierwotnego *krstb* przez *križb* (Skok II 197-198, 201-202) i *Ioannb* przez *Ivanb* (Skok I 737-738).

2. **Cerkiewizacja.** Polegała ona na przenikaniu do tekstu ewangelijnego chorwackich głogolasy elementów właściwych rękopisom cyrylskim Kościoła Wschodniego i to zarówno zjawisk językowych jak i konsekwencji rewidowania tamtych tekstów w oparciu o rękopisy greckie. Zagadnieniom tym, wychodzącym poza ramy niniejszych rozważań, wiele uwagi poświęcił w cytowanej już pracy J. Vrana.

Dalsze dwa zjawiska związane są ściśle z wpływem Wulgaty.

3. **Latynizacja.** Proces przenikania do tekstów starochorwackich latynizmów zaczął się być może jeszcze w okresie poprzedzającym, na Morawach, podczas pierwszych kontaktów misji cyrylometodejskiej z Kościołem Zachodnim i literatu-

ra biblijną pisaną po łacinie. Proces ten musiał się znacznie nasilić w czasie przere-dagowywania aprakosu według potrzeb żyjącego w Chorwacji Kościoła Zachodnie-go. Problemy z tym związane omówił szczegółowo Vrana. Latynizacja dotyczyła wyłącznie strony językowej tekstu: fonetyki, gramatyki, leksyki. Wiele przykła-dów przytoczył Vrana, są one też widoczne w materiale zebranym przeze mnie. Oto parę faktów ilustrujących to zjawisko.

W zakresie fonetyki najbardziej charakterystyczne są biblizmy typu Mt XVI 17 Βαρωνα — *Variona* Z, Bar Iona — *bar' ionin* O, *bar ionin* Mis. 316b; Łk II 2 Κυρηνίου — *Kürinju* Z, Cyrino — *cirina* O, *cirina* Mis. 12b; Łk XI 51 Ἀβελ — *Avel'ě* Z, Abel — *aběla* O, *avela* Mis. 379a. Nie jest to zjawisko przeprowadzone kon-sekwentnie, mamy więc np. Łk II 4 Βηθλεέμ — *vitlěom* O, *vitlěom* Mis. 12b, a z drugiej strony znany jest już z Zogr. zapis *rabbi rabbi* Mr XIV 45. Znana jest też kroatyzacja fonetyczna biblizmów. Tu należy wspomniany już *Ivan*ь, tu należy też np. Ἰωσήφ — *Iosif*ь A, Ioseph — *Osip* O, *Osip* Mis. 11b Mt I 19 itp.

Do latynizmów gramatycznych zaliczam takie fakty, jak przytoczone powyżej w części materiałowej σέσωκέν σε — *sъpase tę* ale *te salvam fecit* — *spasenu te stvori* albo np. μηκέτι ἀμάρτανε — *kъ tomu ne sъgrěšai* ale *iam nolī peccare* — *juže ne brězi* (vel *ne mozi*) *sagrěšiti* itp.

Do latynizmów słownikowych należą te wypadki, w których zastąpienie jed-nego wyrazu drugim nie zmienia znaczenia wypowiedzi, np. ἑλληνικός — *elin*ьskъ ale *graecus* — *grъčьskъ*; ῥωμαϊκός — *rim*ьskъ ale *latinus* — *latin*ьskъ; ὁ φοῖνιξ — *finik*ъ ale *palma* — *pal*ьma. Pewne wątpliwości może tu budzić para ἡ δόξα — *slava* ale *claritas* — *svět*ъ, bo chociaż ogólny zakres znaczeniowy tych wyrazów jest podobny,¹² to jednak δόξα kojarzy się w pierwszym rzędzie z δοκέω 'myśleć' a *claritas* z *clarus* 'jasny'. Z punktu widzenia językoznawczego można by tu też zaliczyć parę *Kranievo město* i *Kalvarievo Město*, bo w obu wypadkach chodzi o tłumaczenie tej samej nazwy hebrajskiej (por. *lъbъnoje město* nie tylko w Ms ale też *Euchologium Sinaiticum* — Sl. j. stsl. II 141): gr. τὸ κρανίον = łac. *calvaria* = prsł. **lъbъ*¹³ = hebr. תְּלֵגְלֵת (*gu'gleth*) = 'czaszka', ale bardzo możliwe, że

¹² Ale np. Z. Abramowiczówna (*Słownik grecko-polski*. Warszawa 1958, I 596) jako pierwsze znaczenie gr. δόξα podaje 'oczekiwanie', jako drugie 'opinia' a 'blask' dopiero na miejscu ostatnim, szóstym, a z kolei M. Plezia (*Słownik łacisko-polski*, Warszawa 1959, I 533) jako pierwsze znaczenie łac. *claritas* podaje 'światłość', natomiast znaczenie 'sława' po-daje jako drugie przenośne. Ale W. Bauer (*Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, Berlin-New York 1971) jako pierwsze znaczenie wyrazu δόξα podaje 'der Glanz' a 'der Ruhm' dopiero na miejscu trzecim.

¹³ Por. np. F. Sławski, *op. cit.*, V 92.

dla średniowiecznego Słowianina był to także problem tekstologiczny. Za taki mogła też uchodzić para *χαίρε – radui sę ale ave – zdravъ*.

A sprawa tekstu to już problem odrębny, jest to mianowicie.

4. Okcydentalizacja. O ile latynizmy przenikały do tekstu spontanicznie w wyniku zwykłego porównywania tekstów, o tyle okcydentalizacja miała podłoże kanoniczne. Przeniesiony na teren Chorwacji cyrylometodejski przekład Ewangelii oparty na oryginale greckim a także wschodni ewangeliarz-aprakos reprezentujący bizantyjski układ roku kościelnego i bizantyjski zakres perykop musiał podporządkować się wymogom Kościoła Zachodniego. Powstał więc nowy słowiański ewangeliarz, a tekst Ewangelii skorygowany został z łacińską Wulgatą. Zagadnieniu temu poświęcił Vrana sporo miejsca, ale podstawowe pytanie jest nadal aktualne. Nie wiemy kto, gdzie i kiedy przeredagował chorwacki ewangeliarz i czy wiązało się to z systematycznym dostrojeniem scs. przekładu do tekstu Wulgaty, czy procesy te były od siebie niezależne. Bo że chorwacki głągolski ewangeliarz kontynuuje skorygowany z Wulgatą przekład świętego Cyryla i Metodego, to w świetle znanych, a tu w wyborze przytoczonych faktów nie budzi chyba wątpliwości.

Vrana sądzi, że rewizja przekładu przeprowadzona była łącznie z przeredagowaniem ewangeliarza, i chyba ma rację.

Oczywiście moje obserwacje, wyniki porównania zaledwie dwóch tekstów, nie pozwalają na sformułowanie wniosków ostatecznych, ale są one pouczające.

Najstarszy chorwacki mszał, z którego pochodzi ewangeliarz omiszalski przepisany został krótko po roku 1317, ok. 70 lat po ostatecznym zatwierdzeniu chorwackiej liturgii głągolskiej przez papieża Inocentego IV w r. 1248. Nie mamy wskazówek filologicznych umożliwiających ustalenie czasu powstania jego prototypu. Z tekstu reskryptu Inocentego IV z r. 1248 przeanalizowanego już przez S. Ritiga¹⁴ wnosić jednak można, że już wówczas problemem był tylko język. Okcydentalizacja tekstu tetraewangelii i ewangeliarza nastąpić więc musiała wcześniej.

Mszał z r. 1483 był pierwszym drukowanym tekstem chorwackich głągola-szy. Można więc przypuścić, że był przez swego wydawcę dobrze przygotowany. A jednak przeprowadzona analiza wykazała, że powtarza on mechaniczny błąd znany z mszału omiszalskiego: mylne odczytanie łac. *everrit (pometetъ)* jako *evertit (izvraštaet O, vzvraštaetъ Mis.)*.

Fakt ten pozwala na sformułowanie następującego wniosku końcowego. Tak jak istniał jeden tylko słowiański przekład Ewangelii, dzieło św. Cyryla i Metodego, a różne lokalne odmianki powstały w wyniku wielokrotnego jego kopiowania,

¹⁴S. Ritig, *Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na Hrvatsku*. I. sveska od 863–1248, Zagreb 1910.

tak też jego dostosowanie do łacińskiej Wulgaty, co określam tu umownym terminem okcydentalizacji, było jednorazowym aktem przemyślanym i opracowanym przez chorwackich głągolaszy zapewne wkrótce po przeniknięciu głągolicy na teren Chorwacji, a w każdym razie przed rokiem 1248. Różnice między rękopisami (np. widoczne między O i Mis.) powstawały w wyniku wielokrotnego kopiowania, podczas którego działały te same czynniki, jakie wpływały na kształt całego tekstu ewangelijnego. Trzeba tu mieć na uwadze i to, że w obu wypadkach chodzi o ewangeliarz wyekscerpowany z mszału, stanowiący jego integralną część. A przecież mszał podlegał musiał ostrzejszej kontroli władz kościelnych, niż kopiowane nie tylko dla potrzeb czysto liturgicznych tetraewangelium. Dlatego też obserwacje zarówno Vrani jak i moje stanowią jedynie punkt wyjścia dla dalszych badań. A pierwszym narzucającym się tu pytaniem jest to, czy okcydentalizacja wtopionego w mszał ewangeliarza i niezależnego tekstu tetraewangelium nastąpiła w tym samym czasie i okolicznościach, czy były to dwa procesy od siebie niezależne.

Streszczenie

Po porównaniu tekstu starochorwackiego *Ewangeliarza z Omišlja* z tekstami kanonu scs. autor zastanawia się nad przyczynami ich zróżnicowania. Przyjmuje za J. Vraną, że u podstaw tekstu starochorwackiego leży przekład cyrylometodejski, który przedostał się do Chorwacji wprost z Moraw. Wolny więc być musiał od tych naleciałości, które przenikały do tekstów kanonu w skryptoriach serbskich, macedońskich i bułgarskich. Poddany był jednak oddziaływaniom własnego środowiska. Autor analizuje 4 grupy zagadnień. Są to: 1) kroatyzacja językowa; 2) cerkiewizacja – polegała ona na przenikaniu do tekstu chorwackich głągolaszy pewnych elementów właściwych rękopisom cyrylskim Kościoła Wschodniego a to w związku z kontaktami kulturowymi z Serbią, Macedonią i Bułgarią; 3) lacyzacja językowa; 4) okcydentalizacja tj. świadome dostosowywanie ewangeliarza do potrzeb Kościoła Zachodniego. Wiązało się to zarówno z przeredagowaniem wyboru perykop i układu roku kościelnego jak i dostosowaniem przekładu cyrylometodejskiego do tekstu łacińskiej *Wulgaty*. To zagadnienie stanowi podstawowy zrąb artykułu. Autor sądzi, że okcydentalizacja była w zasadzie aktem jednorazowym i przeprowadzona była raczej krótko po przeniknięciu przekładu cyrylometodejskiego do Chorwacji. Nie wyklucza to jednak możliwości późniejszych rewizji dokonywanych przez poszczególnych kopistów.

Sažetak

UTJECAJ VULGATE
NA OBLIK STAROHRVATSKOG OMIŠALJSKOG EVANĐELISTARA

Nakon usporedbe starohrvatskog *Omišaljskog evanđelistara* s tekstovima staroslavenskog kanona, autor razmatra uzroke njegove različitosti. S J. Vranom prihvaća da se u temeljima starohrvatskoga teksta nalazi ćirilometodski prijevod koji je došao u Hrvatsku direktno iz Morave. Dakle, nije imao te posuđenice koje su ulazile u tekstove kanona u srpskim, makedonskim i bugarskim skriptorijima. Ipak na njega je djelovala vlastita sredina. Autor analizira četiri grupe problema kao što su: 1. kroatizacija; 2. staroslavenizacija, tj. prožimanje hrvatskih glagoljaških tekstova nekim elementima svojstvenim ćirilskim rukopisima istočne crkve, kao posljedica kulturnih veza sa Srbijom, Makedonijom i Bugarskom; 3. latinizacija; 4. okcidentalizacija, tj. svjesna prilagodba evanđelistara potrebama zapadne crkve. To je bilo u vezi s preradbom izbora perikopa i sistema crkvene godine, a također s prilagodbom ćirilometodskog prijevoda tekstovima latinske *Vulgate*. Taj problem čini temelj članka. Autor smatra da je okcidentalizacija bila u principu jednokratna čin, koji je bio proveden uskoro poslije pojave ćirilometodskoga prijevoda u Hrvatskoj. Ipak ta činjenica ne isključuje mogućnosti kasnijih preinaka kod pojedinih kopista.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 21. listopada 1985.

Autor: Leszek Moszyński

Zakład języków słowiańskich
Uniwersytetu gdańskiego, Gdańsk